

[C||S||R] Seminar

Πέρα από την εξουσία και τον έλεγχο: προς μία Οικογενειακή Συστημική Θεραπεία «Δεύτερης Τάξης»

Lynn Hoffman Άγγελος Αλεξιάδης

URL: <https://csr-seminar.pubpub.org/pub/zahb70cv>

License: [Creative Commons Attribution 4.0 International License \(CC-BY 4.0\)](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Ενώ στο πρώτο τέταρτο αυτού του αιώνα οι φυσικοί και οι κοσμολόγοι αναγκάστηκαν να αναθεωρήσουν τις βασικές έννοιες που διέπουν τις φυσικές επιστήμες, στο τελευταίο τέταρτο αυτού του αιώνα οι βιολόγοι θα επιβάλουν την αναθεώρηση των βασικών εννοιών που διέπουν την ίδια την επιστήμη.

Χέινζ Φον Φέρστερ

Notes on an Epistemology for Living Things [33: σελ. 258]

Η χαμένη Ατλαντίδα

Όταν πρωτοσυνάντησα ό,τι είχε απομείνει από το ερευνητικό πρόγραμμα του Γκρέγκορι Μπέιτσον στο Πάλο Άλτο το 1963, ένιωθα πως αντίκριζα τα ερείπια ενός αρχαίου και σπουδαίου πολιτισμού. Με αφορμή αυτή τη διαπίστωση μίλησα με όσους είχαν βρεθεί εκεί. Παρευρέθηκα στα γεύματα που διοργάνωνε τα μεσημέρια της Πέμπτης ο Ντον Τζάκσον. Στο πλαίσιο της επιμέλειας που μου είχε αναθέσει ο Τζάκσον να κάνω για το βιβλίο *Conjoint Family Therapy* [27], παρακολούθησα τη Βιρτζίνια Σατίρ να κάνει οικογενειακές συνεδρίες. Κατέληξα να παρακαλώ τον Τζέι Χέιλι να γράψουμε μαζί κάποιο βιβλίο. Παρ' όλα αυτά, ένιωθα πως μονάχα παρατηρούσα τις επιδράσεις που είχε αφήσει πίσω του μια πεθαμένη ιδιοφυΐα. Γι' αυτό και με διακατείχε μία έντονη αίσθηση απογοήτευσης.

Τα επόμενα 20 χρόνια, συνέχισα να έχω την εντύπωση ότι βρισκόμουν σε κάποιο είδος αρχαιολογικής ανασκαφής, αλλά με αποπροσανατόλιζαν οι χρονολογικές ενδείξεις. Βρισκόμουν σε μία Χαμένη Ατλαντίδα η μία Νέα Ιερουσαλήμ; Μήπως ξέθαβα μία ξεχασμένη αυτοκρατορία ή βοηθούσα να δημιουργηθεί η Γη της Επαγγελίας; Υπήρχε μία αίσθηση ενός αναδυόμενου σκιαγραφήματος, αλλά από κάτι που ήδη υπήρχε, σαν το αόρατο μελάνι που είναι ήδη γραμμένο στο χαρτί. Ο ίδιος ο Μπέιτσον σημείωσε ότι οι άνθρωποι που είχαν μαθητεύσει πλάι του ήταν πεπεισμένοι πως τους απέκρυπτε εσκεμμένα κάτι που γνώριζε. Υποψιάζομαι ότι ο Μπέιτσον δεν ήταν μόνο επιστήμονας αλλά και ενορατικός, καθώς μπορούσε να αισθανθεί τα επερχόμενα γεγονότα πριν οι περισσότεροι άνθρωποι υποψιαστούν το οτιδήποτε. Η όσφρησή του ήταν φοβερή.

Μέχρι τη δεκαετία του 1970, ο Μπέιτσον [3] είχε γίνει κάτι σαν ένας σταυροφόρος για την ακεραιότητα της βιόσφαιρας. Άρχισε να αναφέρεται ολοένα και περισσότερο στους κινδύνους της «γραμμικής» ή μη ολιστικής σκέψης και των επιστημολογικών λαθών που συνδέονται με ιδέες εξουσίας ή ελέγχου. Παρότι δεν ήταν ενεργός πολιτικά, προσπαθούσε να ευαισθητοποιήσει σε θέματα επιστημολογικής φύσεως, όπως φαίνεται από το συνέδριο του 1968 στο Burg Wartenstein με τίτλο «The Effects of Conscious Purpose on Human Adaptation», το οποίο καταγράφηκε στο βιβλίο *Our Own Metaphor* της Κάθριν Μπέιτσον [5].

Αναλογιζόμενη, φαίνεται ξεκάθαρα πως τα χρόνια του ψυχρού πολέμου διαμόρφωσαν ένα μοτίβο που επηρεάστηκε από μια τάση για έλεγχο. Η πρώιμη κυβερνητική έρευνα συνδέθηκε με πειράματα με κατευθυνόμενους πυραύλους και ρουκέτες. Υπήρχε μια αίσθηση επέκτασης που θύμιζε την επιδίωξη του Φάουστ, καθώς η νέα τεχνολογία χρησιμοποιήθηκε για να εξεταστεί ο εγκέφαλος και να δημιουργηθούν

προσθετικά εξαρτήματα για τον εγκέφαλο. Κατά τις επόμενες δεκαετίες, άρχισε να δημιουργείται ένας διαχωρισμός στον τομέα της Κυβερνητικής μεταξύ των μηχανικών που ασχολούνταν με την έρευνα στη ρομποτική και την τεχνητή νοημοσύνη, συχνά με την υποστήριξη του στρατού, και μιας ομάδας οραματιστών ερευνητών που περιλάμβανε όχι μόνο τον Μπέιτσον, αλλά και συναδέλφους όπως ο Χάιντς φον Φέρστερ, ο Ουμπέρτο Ματουράνα, ο Φρανσίσκο Βαρέλα και ο Ερνστ φον Γκλάζερσφελντ.

Αυτή η τελευταία ομάδα συμμεριζόταν την πεποίθηση ότι η εκμετάλλευση της τεχνολογίας, και μάλιστα ολόκληρη η δυτική στάση απέναντι στην επιστήμη, βασιζόταν σε μια ψεύτικη ψευδαίσθηση αντικειμενικότητας. Ο Φον Φέρστερ [18] περιέγραψε τις δύο θέσεις συγκρίνοντας μια «πρώτης τάξης» κυβερνητική, στην οποία ο παρατηρητής παραμένει έξω από αυτό που παρατηρείται, με μια «δεύτερης τάξης» κυβερνητική όπου ο παρατηρητής συμπεριλαμβάνεται στο παρατηρούμενο σύνολο. Ο Βαρέλα [23], γράφοντας στο ίδιο πνεύμα, αντιπαραβάλλει ένα «αλλοποιητικό» ή μοντέλο ελέγχου για τα ζωντανά συστήματα (το μοντέλο εισροών-εκροών των μηχανικών) με ένα «αυτοποιητικό» ή μοντέλο αυτονομίας (τα ζωντανά συστήματα να θεωρούνται στη διάσταση της ολότητάς τους και όχι ως αντικείμενα προς χειραγώγηση).

Αυτό που έχει ενδιαφέρον από τη σκοπιά ενός θεωρητικού της οικογένειας είναι ότι ένας παρόμοιος διχασμός ξέσπασε στα τέλη της δεκαετίας του '50 μεταξύ του Μπέιτσον και ορισμένων συναδέλφων του που ανέπτυσαν τα πρώτα μοντέλα οικογενειακής θεραπείας. Τα άρθρα για τις οικογένειες και την οικογενειακή θεραπεία που εκδίδονταν από το Πάλο Άλτο ήταν χρωματισμένα με ένα λεξιλόγιο που βασιζόταν στον πόλεμο και τα ανταγωνιστικά παιχνίδια: «τακτικές εξουσίας», «στρατηγική», να είναι «ένα βήμα μπροστά» ή «ένα βήμα πίσω» [13]. Αυτή η γλώσσα αντικατόπτριζε το κυρίαρχο αξιακό σύστημα της δυτικής επιστήμης, το οποίο αποτελούσε ένα εξαιρετικά αρσενικό αξιακό σύστημα σύμφωνα με την Κάρολ Γκίλιγκαν [12]. Συχνά εντυπωσιάζομαι από την ομοιότητα μεταξύ των αφηγήσεων της θεραπευτικής αποτελεσματικότητας που περιγράφονται μέσα σε αυτό το πλαίσιο και της σεξουαλικής επιτυχίας που είναι γνωστή ως «σκοράρισμα».

Ο Μπέιτσον προφανώς είχε επίσης επιφυλάξεις για αυτά τα μοντέλα θεραπείας. Η κύρια διαμάχη του με τους συναδέλφους του ήταν για αυτό που αποκαλούσε «μύθο της εξουσίας». Μια ιδιαιτερότητα της συζήτησης είναι ότι ακόμη και όταν αυτοί οι νεότεροι θεωρητικοί συμφώνησαν ότι οι προσπάθειες ελέγχου των άλλων γεννούν μόνο περισσότερες τέτοιες προσπάθειες σε «παιχνίδια χωρίς τέλος», και συμμερίζονταν το προαίσθημα του Μπέιτσον, πως ένας κάποιος μείγμα φιλοφρονήσεων ή ταπεινωτικών συμπεριφορών θα μπορούσε να ανακόψει αυτή την προοπτική, το υποστήριζαν μονάχα για στρατηγικούς λόγους. Ο Χέιλι υποστήριξε στο βιβλίο του *The Power Tactics of Jesus Christ* [14] ότι ο Ιησούς έστρεψε και το άλλο μάγουλο μόνο για να αφοπλίσει τους αντιπάλους του και ότι το σήμα κατατεθέν των θεραπειών που ακολουθούσαν το θεραπευτικό μοντέλο MRI [Mental Research Institute, Palo Alto] εκείνης της εποχής ήταν η τεχνική που υιοθετούσαν μια υποτιμητική θέση στην αλληλεπίδραση με τον ασθενή ή την οικογένεια, με στόχο να επηρεάσουν τη δυναμική της κατάστασης. Έτσι, η εξουσία διατηρούταν ως κεντρικός πυρήνας και το ανδρικό

σύστημα αξιών παρέμενε άθικτο. Το δικό μου σκεπτικό είναι έντονα χρωματισμένο από αυτή την άποψη, όπως μπορεί να διαπιστώσει ξεκάθαρα όποια διαβάσει το βιβλίο *Foundations of Family Therapy* [16].

Μετά από μια μεγάλη περίοδο σιγής, αυτή η συζήτηση επανήλθε στο πεδίο της οικογενειακής θεραπείας. Η αφορμή δόθηκε από το τεύχος Μαρτίου 1982 του περιοδικού *Family Process*, το οποίο περιείχε τρία δοκίμια από τους ψυχολόγους Μπράντφορντ Κίνι (μαζί με τον Ντάγκλας Σπρένκλ), Λόρενς Άλμαν και Πολ Ντελ. Ο Κίνι [21] και ο Άλμαν [1] χρησιμοποίησαν τα επιχειρήματα του Μπέιτσον για να αμφισβητήσουν τη χρήση ενός στενά πραγματιστικού πλαισίου για την οικογενειακή θεραπεία. Ο Ντελ [10] επιτέθηκε στην έννοια της ομοιόστασης, η οποία είναι ένας πυλώνας της θεωρίας των οικογενειακών συστημάτων. Η συγκέντρωση αυτών των άρθρων μαζί, τους έδωσε πιθανώς μεγαλύτερη αξία απ' ό,τι είχαν. Για τους όποιους λόγους, το αποτέλεσμα ήταν ένας καταιγισμός καυστικών απορρίψεων από εξοργισμένους «πραγματιστές» θεραπευτές. Η επιστημολογία μετονομάστηκε σε «επιστημολογική φλυαρία» και από τότε δεν υπήρχε σχεδόν κανένας στον τομέα που να μην πίστευε ότι ήξερε τι σήμαινε επιστημολογία.

Κατά την άποψή μου, αυτά τα προκλητικά άρθρα και η υπερβολική αντίδραση σε αυτά μείωσαν προσωρινά την ελεύθερη ανταλλαγή ιδεών στον τομέα. Ιδιαίτερα λυπηρό γεγονός ήταν η υποστήριξη που δέχθηκαν αυτοί οι «αντι-διανοούμενοι», οι οποίοι δυσανεστήθηκαν από τη χρήση όρων όπως «επιστημολογία». Παρά την αρνητική δημοσιότητα, η επιστημολογία είναι μία λέξη-κλειδί. Είχε ένα ειδικό νόημα για τους πρωτεργάτες που την έκαναν γνωστή, ανάμεσά στους οποίους ήταν ο Μπέιτσον και οι άλλοι επιστήμονες που αναφέρθηκαν.

Χρησιμοποιώντας κυβερνητικές αρχές για να εξετάσουν το νευρικό σύστημα, αυτοί οι επιστήμονες αναίρεσαν την εγκυρότητα του τομέα της ψυχολογίας όπως τη γνωρίζαμε. Αν όπως υποδηλώνουν οι μελέτες τους, οι αντιλήψεις μας δεν αντιπροσωπεύουν εντυπώσεις μιας «εκεί-έξω» πραγματικότητας, αλλά κατασκευάζουν αυτήν την πραγματικότητα με μια εντελώς αντίστροφη κατεύθυνση, η ψυχολογία θα πρέπει να βρει ένα άλλο όνομα, ίσως «λενσολογία», ή η επιστήμη των κατόπτρων. Καθώς η λέξη επιστημολογία ήδη σήμαινε τη μελέτη του πώς γνωρίζουμε την γνώση μας, ήταν μια πιθανή υποψήφια για τη θέση. Για τους οικογενειακούς θεραπευτές, οι ιδέες γύρω από την επιστημολογία έθεταν υπό αμφισβήτηση τον τρόπο που σχεδόν όλες «γνώριζαν» τη γνώση τους και άρχισε να δείχνει το δρόμο για μια πνευματική επανάσταση που ήταν πολύ πιο βαθιά από ό,τι ο πρώιμος κυβερνητικός τρόπος σκέψης είχε οδηγήσει οποιαδήποτε από εμάς να περιμένει.

Στις επόμενες σελίδες θα περιγράψω τις συνέπειες που πιστεύω ότι έχει αυτή η «νέα επιστημολογία», ή αυτό που εναλλακτικά αποκαλείται «δεύτερης τάξης» κυβερνητική, στο πεδίο της οικογένειας. Από τους ερευνητές που αναφέρθηκαν παραπάνω, θα πάρω μια σειρά από έννοιες που έχουν σημαντικές συνέπειες για τη συστημική θεραπεία: την ιδέα του «συστήματος παρατήρησης» από τον Φον Φέρστερ [33]- το σύμπλεγμα που περιλαμβάνει την αυτοποίηση, τη «πληροφοριακή κλειστότητα» και τα «πεδία συνομιλίας» από τους Ματουράνα και Βαρέλα [23][32]- και την ιδέα της «προσαρμογής» από την κονστρουκτιβιστική θέση του Ερνστ φον Γκλάζερσφελντ [35]. Σχετική με όλες αυτές τις έννοιες είναι η εστίαση του Μπέιτσον [3,4] στην κυκλική οργάνωση, την οποία εξισώνει, κατά κάποιο τρόπο, με τη νοητική διεργασία. Θα προσπαθήσω να δείξω ότι το τελικό αποτέλεσμα της νέας σκέψης είναι να δείξει το δρόμο προς ένα συνολικό πλαίσιο

συστημικής αλλαγής που θα είναι όσο το δυνατόν περισσότερο μη ιεραρχικό, μη εργαλειακό και μη υποτιμητικό. Αλλά θα πρέπει να ξεκινήσω στέλνοντας έναν κήρυκα μπροστά, που να λέει: «Εισέλθετε στο Σύστημα Παρατήρησης, Κεντρική σκηνή».

Χάρτες Και Επικράτειες

Ας ξεκινήσω με ένα απόσπασμα από ένα αστείο των τωρινών ημερών: «Έχω μια συλλογή κοχυλιών. Την έχω διασκορπισμένη σε παραλίες σε όλο τον κόσμο». Ένα κοχύλι σε μια παραλία είναι μέρος ενός οικοσυστήματος. Αν προσθέσετε τον συλλέκτη που μιλάει, έχετε το στοιχείο που λείπει. Την άποψη του ατόμου για τις παραλίες και τα κοχύλια και τη σχέση τους μεταξύ τους και μαζί της. Αυτό εννοώ όταν λέω «Εισέλθετε στο Σύστημα Παρατήρησης, Κεντρική Σκηνή.»

Ο Χάιντς φον Φέρστερ [34], του οποίου το βιβλίο *Observing Systems* θέτει αυτή τη βάση, άνοιξε μια ομιλία σε ένα συνέδριο που παρακολούθησα με την παρατήρηση: «Ο Γκρέγκορι Μπέιτσον λέει «Ο χάρτης δεν είναι η επικράτεια». Διαφωνώ με τον Γκρέγκορι Μπέιτσον». (Παύση, για δημιουργία εφέ). «Εγώ λέω ότι ο χάρτης είναι η επικράτεια!». Στο ίδιο συνέδριο, ο φον Φέρστερ περιέγραψε μια συνάντηση με έναν τυφλό μεταπτυχιακό φοιτητή που ζητούσε τη συμβουλή του σχετικά με μια εργασία πάνω στην οποία εργαζόταν. Καθώς μιλούσε γι' αυτό, ο φοιτητής έδειχνε συνεχώς ένα σημείο στον τοίχο πίσω από το κεφάλι του φον Φέρστερ. Ο φον Φέρστερ ρώτησε: «Γιατί δείχνεις τον τοίχο όταν αναφέρεσαι στην εργασία σου;». Ο φοιτητής απάντησε: «Επειδή το γραφείο μου είναι δίπλα και η εργασία μου βρίσκεται στο γραφείο απέναντι από αυτόν τον τοίχο». Έτσι, ο φον Φέρστερ έκανε την παρατήρηση στο κοινό ότι, σε αυτή την περίπτωση, ο τυφλός μπορούσε να «δει», ενώ ο ίδιος ήταν τυφλός.

Η θέση του φον Φέρστερ, που προέρχεται από την έρευνα στα νευρωνικά δίκτυα, είναι ότι η μάθηση δεν είναι μια απεικόνιση εξωτερικών αντικειμένων σε κάποια θέση στον εγκέφαλο, αλλά ένας τρόπος με τον οποίο ο οργανισμός δημιουργεί μια σταθερή πραγματικότητα. Οι μελέτες του φον Φέρστερ έδειξαν ότι τα νευρωνικά δίκτυα δεν κωδικοποιούν μικρές εικόνες σκηνών ή αντικειμένων αλλά απλώς καταγράφουν «κορυφώσεις (peaks)» ή απότομες μεταβάσεις, όχι μόνο στις αισθητηριακές επιφάνειες αλλά και σε οποιοδήποτε επίπεδο εντός του εγκεφάλου. Φυσικά, αυτή η έρευνα υποστηρίζει με έγκυρο τρόπο τον ορισμό του Μπέιτσον [3] για την πληροφορία ως «είδηση μιας αλλαγής», αφού υπονοεί ότι όλες οι πλούσιες οπτικές αναπαραστάσεις που δημιουργούνται στο μυαλό μας διαμορφώνονται από αυτά τα χωρίς καμία πραγματική πληροφορία μικρά κομμάτια.

Μπορούμε να πούμε, λοιπόν, ότι ο εγκέφαλος χτίζει αμετάβλητες μορφές¹ που στη συνέχεια γίνονται αντιληπτές ως στέρεα αντικείμενα τα οποία προβάλλονται στον πραγματικό κόσμο. Όπως το βλέπω εγώ, ένας τρόπος να σκεφτούμε αυτή τη διαδικασία, είναι να τη συγκρίνουμε με κάποιο άτομο που ξεπατικώνει την επιγραφή μιας επιτύμβιας στήλης. Κατά τη διάρκεια του ξεπατικώματος, το μολύβι κινείται πάνω-κάτω στο χαρτί, με αποτέλεσμα να εμφανίζονται πιο σκούρες και πιο ανοιχτές περιοχές μέχρι που στο τέλος διαμορφώνεται μια εικόνα με συνοχή. Αλλά τέτοιου είδους μεταφορές καταρρέουν αν κανείς από αυτό

συμπεράνει ότι υπάρχουν πραγματικά επιτύμβιες στήλες εκεί έξω για να ξεπατικωθούν. Το καλύτερο που μπορούμε να κάνουμε είναι να βρούμε κάποια άλλη ακόμα που να βλέπει τις επιτύμβιες στήλες με τον ίδιο τρόπο έτσι ώστε να επιβεβαιώσει την υπόθεση μας. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο ο φον Φέρστερ ορίζει την πραγματικότητα ως «ένα συνεπές πλαίσιο αναφοράς για τουλάχιστον δύο παρατηρητές». Οι ιδέες μας για τον κόσμο είναι κοινές ιδέες, στις οποίες καταλήγουμε μετά από συμφωνίες και οι οποίες επηρεάζονται από στοιχεία που θεωρούνται δεδομένα όπως ο πολιτισμός και η γλώσσα.

Ο Ματουράνα, συμφωνώντας με τον φον Φέρστερ, πιστεύει ότι «οτιδήποτε λέγεται, λέγεται από έναν παρατηρητή» [23: σελ. 8]. Γι' αυτόν, ο όρος «αντικειμενικότητα» βρίσκεται πάντα σε εισαγωγικά. Ο Ματουράνα κατέληξε σε αυτή την άποψη μέσω της έρευνας στη φυσιολογία της όρασης. Μια σειρά από πειράματα πάνω στην χρωματική όραση των βατράχων τον οδήγησε να αμφισβητήσει την αποδεκτή αντίληψη ότι υπήρχε συσχέτιση μεταξύ του αντιλαμβανόμενου αντικειμένου και αυτού που λάμβαναν τα κύτταρα του αμφιβληστροειδούς. Καθώς δεν βρήκε την αντιστοιχία που έψαχνε, οι ερευνητές του είχαν αποφασίσει ότι το πείραμα με τον βάτραχο είχε αποτύχει. Αλλά ο Ματουράνα έθεσε τα εξής ερώτημα στον εαυτό του: Αν υποθέσουμε ότι δεν υπάρχει πραγματικά καμία αντιστοιχία. Αν υποθέσουμε ότι τα κύτταρα του αμφιβληστροειδούς ενεργοποιούν τα κύτταρα του εγκεφάλου σε έναν κλειστό εσωτερικό βρόγχο. Αν υποθέσουμε ότι αυτή η μετάδοση σημάτων γίνεται εξ ολοκλήρου μέσα στο νευρικό σύστημα, χωρίς καμία εισροή από έξω, αλλά με ένα είδος γενικής ενεργοποίησης. Τότε τι συμβαίνει;

Τι τότε, πράγματι! Ο συμβατικός τρόπος σκέψης για την αντίληψη και τη λειτουργία του νευρικού συστήματος θα έπρεπε να απορριφθεί εντελώς. Δεν θα μπορούσαμε πλέον να περιγράψουμε τη διαδικασία της αντίληψης με βάση την ιδέα ότι ο εγκέφαλος αναπαριστά την πραγματικότητα. Επιπλέον, δεν θα υπήρχε κανένας τρόπος να είμαστε σίγουροι ότι αυτό που νομίζουμε ότι βλέπουμε είναι όντως εκεί.

Με αυτή την ιδέα στο μυαλό του, ο Ματουράνα σχεδίασε ένα πείραμα με ένα αμφίβιο: γύρισε το μάτι του αμφιβίου κατά 180 μοίρες και στη συνέχεια έβαλε μπροστά του ένα έντομο που κινούνταν. Το αμφίβιο ξεκίνησε να χοροπηδάει συνεχόμενα και προσπαθούσε να πιάσει το έντομο λες και αυτό βρισκόταν πίσω του. Οι επαναλήψεις του πειράματος κατέστησαν σαφές ότι το αμφίβιο δεν θα κατάφερνε ποτέ να καταλάβει που πραγματικά βρισκόταν το έντομο. Αυτό φάνηκε σαν μια πειστική απόδειξη της περιορισμένης στον εαυτό του φύσης του νευρικού συστήματος που είχε διατυπώσει ο Ματουράνα.

Αυτά και παρόμοια πειράματα οδήγησαν τον Ματουράνα και τον συνάδελφό του, Φρανσίσκο Βαρέλα, να αναρωτηθούν: «Πως οργανώνεται η ζωή;» [23: σελ. 12]. Η απάντησή τους: Τα ζωντανά συστήματα λειτουργούν ως μηχανισμοί αυτορρύθμισης που ο τρόπος οργάνωσης της οντότητας είναι η ίδια η κρίσιμη μεταβλητή που πρέπει να παραμένει σταθερή. Τα δομικά στοιχεία μπορεί να αλλάζουν πολλές φορές, όπως συμβαίνει όταν τα κύτταρα του σώματος πεθαίνουν και ανανεώνονται, αλλά η ταυτότητα της μονάδας -που είναι το ίδιο πράγμα με την οργάνωσή της- παραμένει η ίδια. Οι Ματουράνα και Βαρέλα θέλησαν να δώσουν ένα όνομα σε αυτή τη διαδικασία. Σκέφτηκαν να χρησιμοποιήσουν κατευθείαν τον όρο «κυκλική οργάνωση»,

αλλά άλλαξαν γνώμη και προτίμησαν τον όρο «αυτο-ποίηση (auto- poiesis)», έναν όρο που επινόησε ο Ματουράνα από δύο ελληνικές ρίζες: από το *auto* (εαυτός) και *poiesis* (δημιουργία, παραγωγή) (σ. 17).

Η αυτοποίηση περιγράφει μια βιολογική μονάδα όχι ως μια υλική οντότητα που ανταλλάσσει ύλη και ενέργεια με το περιβάλλον της (κάτι που επίσης είναι), αλλά ως ένα σύστημα πληροφοριών που είναι κλειστό λειτουργικά και αναδιπλώνεται επαναλαμβανόμενα στον εαυτό του. Για να εικονογραφήσει τι εννοεί, ο Ματουράνα χρησιμοποιεί την αναλογία του πιλότου που κάνει προσγείωση στα τυφλά:

Αυτό που συμβαίνει σε ένα ζωντανό σύστημα είναι ανάλογο με αυτό που συμβαίνει σε μια πτήση, όπου ο πιλότος δεν έχει οπτική πρόσβαση στον εξωτερικό κόσμο και πρέπει να λειτουργεί μόνο ως ελεγκτής των τιμών που εμφανίζονται στα όργανα της πτήσης ... Όταν ο πιλότος βγαίνει από το αεροπλάνο δεν καταλαβαίνει τα συγχαρητήρια των φίλων του για την τέλεια πτήση και προσγείωση που πραγματοποίησε στο απόλυτο σκοτάδι. Είναι σαστισμένος επειδή, απ' όσο γνωρίζει, το μόνο που έκανε καθ' όλη τη διάρκεια ήταν να διατηρεί τις ενδείξεις των οργάνων του μέσα σε ορισμένα προκαθορισμένα όρια, μία αποστολή που δεν αντιπροσωπεύεται καθόλου από την περιγραφή που κάνουν οι φίλοι του (παρατηρητές) για τη εκτέλεση της [23: σελ. 51].

Ο Ματουράνα θα έλεγε ότι οι ζωντανοί οργανισμοί κάνουν συνέχεια προσγειώσεις στα τυφλά, παρόλο που συνεχώς ανταλλάσσουμε πληροφορίες με τον έξω κόσμο. Τότε πώς οι άνθρωποι που είναι πληροφοριακά κλειστοί, σαν την Helen Keller πριν ανακαλύψει τη γλώσσα, καταφέρνουμε να επικοινωνούμε; Κατά έναν ενδιαφέρον τρόπο. Μιλάει για τη *δομική σύζευξη*, μια διαδικασία που μου θυμίζει το παιχνίδι «σχοινάκι με κλειστά μάτια». Είναι σαν (πληροφοριακά μιλώντας) ποτέ να μην «αγγίζουμε». Το μόνο που μπορούμε να κάνουμε είναι να δημιουργούμε αόρατα σε εμάς δρομολόγια, που είναι εξίσου περιοριστικά και των οποίων οι συνδέσεις εμφανίζονται στον δικό μας πίνακα οργάνων. Ένα μωρό και μια μητέρα διαμορφώνουν η μία την άλλη με τέτοιο τρόπο ώστε μια μέρα η μητέρα να βάλει το μωρό στο ειδικό καρεκλάκι κι εκείνο να κάνει την ανάγκη του. Αυτό συνεχίζει να γίνεται. Η μητέρα λέει: «Εκπαίδευσα το μωρό μου να πηγαίνει τουαλέτα». Το μωρό λέει (πιθανόν) «Εκπαίδευσα τη μητέρα μου να με πηγαίνει τουαλέτα». Σε αυτό το παράδειγμα, το ζευγάρι αυτό είναι δομικά συνδεδεμένο. Ένα σύστημα έρχεται σε επαφή με ένα άλλο σε αυτό που ο Ματουράνα αποκαλεί συναινετική επικύρωση της συναινετικής επικύρωσης.

Έτσι, κάθε επικοινωνία είναι αναπόφευκτα έμμεση. Στην ταινία «Στενές επαφές τρίτου τύπου» έχουμε ένα καλό παράδειγμα αυτού. Οι γήινοι και οι διαστημάνθρωποι προσπαθούν να λύσουν το πρόβλημα της επικοινωνίας όταν καμία ομάδα δεν είναι σίγουρη αν οι άλλοι είναι νοήμονα όντα ή πώς να καταλήξουν σε μια κοινή γλώσσα για να το προσδιορίσουν αυτό. Οι διαστημάνθρωποι, οι οποίοι κατά πάσα πιθανότητα έχουν μια ιδιαίτερα ανεπτυγμένη αίσθηση της αρμονίας, εκπέμπουν μια σειρά από μουσικές νότες και περιμένουν. Οι γήινοι εκπέμπουν την ίδια σειρά πίσω. Το διαστημόπλοιο εκρήγνυται με μια έκρηξη πανηγυρικού θορύβου και οι γήινοι πηδούν πάνω κάτω. Η επικοινωνία δεν έχει εγκαθιδρυθεί, αλλά η επικοινωνία για την επικοινωνία έχει.

Μια συνέπεια αυτής της θέσης είναι ότι δεν μπορεί να υπάρχει «διδασκτική αλληλεπίδραση» με την έννοια της τοποθέτησης μικρών πακέτων πληροφοριών στο μυαλό άλλων ανθρώπων, ή αντίθετα η λήψη αυτών των πακέτων. Αυτό επισημαίνει ότι η επικοινωνία και η αντίληψη γίνονται εσωτερικά, μέσα στο μυαλό μας, χωρίς άμεση επίδραση από τον εξωτερικό κόσμο. Έτσι λοιπόν, δεν μπορούμε να αγοράσουμε ένα εισιτήριο μετ' επιστροφής για να ταξιδέψουμε στον πραγματικό κόσμο και να φέρουμε πίσω πληροφορίες. Αντίθετα, μπορούμε μόνο να αγοράσουμε ένα εισιτήριο που θα μας οδηγήσει σε μια εσωτερικό βρόγχο ανταλλαγής πληροφοριών μέσα στο μυαλό μας. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο ο Ματουράνα, όταν δίνει διαλέξεις για τις θεωρίες του, τοποθετεί ένα μάτι σε προφίλ στην επάνω γωνία του μαυροπίνακα του. Μας υπενθυμίζει ότι η αντικειμενικότητα βρίσκεται κυριολεκτικά στο μάτι του θεατή.

Εδώ θα μπορούσε κανείς να αναρωτηθεί: Πώς συνδέουμε αυτή την απομονωτική αντίληψη, στην οποία η βιολογική μονάδα είναι απομονωμένη, με την περιγραφή του Μπέιτσον για τη νοητική διαδικασία ως οργανισμός-συν-το-περιβάλλον; Με άλλα λόγια, πώς καταφέρνουμε να κάνουμε την «αυτοποίηση» και τη «νοητική διαδικασία» να ταιριάζουν; Ο Βαρέλα [32] είναι σε καλή θέση να μας βοηθήσει με αυτό το ζήτημα, αφού συνεργάστηκε στενά και με τους δύο: Ματουράνα στη Χιλή και Μπέιτσον στο Σαουθάμπτον του Λονγκ Άιλαντ. Κατά κάποιον τρόπο τον είχε απασχολήσει περισσότερο από τον Ματουράνα να βρει έναν τρόπο να γενικεύσει την έννοια της αυτοποίησης (η οποία, αυστηρά μιλώντας, περιγράφει μόνο βιολογικούς οργανισμούς) σε συστήματα που αντιπροσωπεύουν μεγαλύτερες τάξεις συμπερίληψης. Για να το κάνει αυτό, προσφέρει τον όρο «αυτόνομο σύστημα» [32: σελ. 53]. Ένα αυτόνομο σύστημα είναι κάθε σύνθετη ενότητα που σχηματίζεται από στοιχεία τα οποία μπορεί να είναι ή να μην είναι τα ίδια αυτοποιητικά. Ο Βαρέλα δεν περιλαμβάνει σε αυτή την κατηγορία μόνο κοινωνικές ομάδες όπως η οικογένεια, τα διοικητικά συστήματα, τα έθνη και τους συλλόγους, αλλά και όργανα όπως ο εγκέφαλος και οικολογικά σύνολα όπως τα μελίσσια.

Περιγράφοντας τις διαδικασίες αλληλεπίδρασης που καθορίζουν αυτά τα σύνολα, ο Βαρέλα αρχίζει να πλησιάζει τον ορισμό της νοητικής διεργασίας που δίνει ο Μπέιτσον «Ο νους παράγεται κάθε φορά που εμφανίζεται η κατάλληλη κυκλική δομή των αιτιακών βρόγχων» [3: σελ. 482]. Ωστόσο, ο Βαρέλα επιλέγει έναν ενδιαφέρον διαφορετικό όρο: «πεδίο επικοινωνίας»². Εξηγώντας αυτόν τον όρο, δηλώνει ότι υπάρχει νους σε κάθε οντότητα που εμπλέκεται σε ενέργειες που μοιάζουν με επικοινωνία, όπως και αν είναι χωρικά κατανεμημένες ή όσο βραχύβιες και αν είναι. Έτσι, προχωρά προς τον ορισμό ανώτερης τάξης οντοτήτων όχι μόνο ως ομάδες υλικών σωμάτων, αλλά ως ομάδες ή οικοσυστήματα ιδεών, επιτρέποντας τη συμπερίληψη στοιχείων όπως τα έργα του Σαίξπηρ, ο καθηδρικός ναός της Σαρτρ και η ψυχοθεραπεία.

Βασικά, ο Βαρέλα εισάγει μια αμφιλεγόμενη ιδέα: ότι σε ένα επίπεδο πάνω από το δικό μας νοητικό σύστημα υπάρχει δραστηριότητα παρόμοια με του μυαλού και ότι οι οντότητες ανώτερου τάξης αυτού του επιπέδου, αν και δεν είναι άμεσα προσβάσιμες στη συνείδηση, αποτελούν περιπτώσεις αυτόνομων συστημάτων. Με αυτόν τον τρόπο χρησιμοποιεί την ιδέα των πεδίων επικοινωνίας για να απαρνηθεί την πιθανότητα του σολιψισμού και να μας «βγάλει από την αντίληψη της απομόνωσης»:

Έτσι, δεν έχουμε απαραίτητα έναν κόσμο κοινών κανονικοτήτων που μπορούμε να μεταβάλλουμε κατά το δοκούν. Στην πραγματικότητα, η κατανόηση δεν μπορεί να ελεγχθεί από την θέληση μας, καθώς η αυτονομία των κοινωνικών και βιολογικών συστημάτων στα οποία ανήκουν υπερβαίνει τα όρια μας, επειδή η εξέλιξή μας μας καθιστά μέρος ενός κοινωνικού συνόλου και ενός φυσικού συνόλου, τα οποία έχουν αυτονομία συμβατή αλλά όχι αναγώγιμη με την αυτονομία μας ως βιολογικά άτομα. Αυτός ακριβώς είναι ο λόγος για τον οποίο έχω επιμείνει τόσο πολύ να μιλάω για μια κοινότητα παρατηρητών και όχι για έναν παρατηρητή. Ο γνώστης δεν είναι το βιολογικό άτομο. Έτσι, η *επιστημολογία της συμμετοχής* αντιλαμβάνεται τον άνθρωπο σε συνέχεια με τον φυσικό κόσμο [32: σελ. 276].

Το Πρόβλημα Δημιουργεί το Σύστημα

Πώς επηρεάζουν αυτές οι νέες ιδέες το έργο της θεραπείας οικογενειακών συστημάτων; Πρώτον, η θεραπευτική μονάδα μοιάζει πολύ διαφορετική από ό,τι πριν. Η παλιά ιδέα της θεραπείας ενός ψυχιατρικού συμπτώματος βασιζόταν στην ιατρική έννοια της θεραπείας ενός μέρους του σώματος. Δηλαδή, η ασθένεια βρίσκεται «μέσα» σε κάποια χωρικά καθορισμένη μονάδα εκεί-έξω. Δεν μπορούμε πλέον να πούμε ότι είναι «μέσα» στην οικογένεια, ούτε ότι είναι «μέσα» στη μονάδα. Βρίσκεται «μέσα» στα κεφάλια ή στα νευρικά συστήματα όλων όσων έχουν συμμετοχή στον προσδιορισμό της. Η παλιά επιστημολογία υπονοεί ότι *το σύστημα δημιουργεί το πρόβλημα*. Η νέα επιστημολογία υπονοεί ότι *το πρόβλημα δημιουργεί το σύστημα*. Το πρόβλημα είναι ό,τι κι αν αποτελούσε την αρχική δυσφορία, συν οτιδήποτε έχει προστεθεί σε αυτή την δυσφορία καθ' όλη τη διάρκεια. Σκεφτείτε να πρέπει να ξεφύγετε από μία κινούμενη άμμο και όσο εσείς προσπαθείτε, να μπαίνετε όλο και πιο μέσα. Το πρόβλημα είναι το εννοιολογικό σύστημα που δημιουργήθηκε από τη δυσφορία, και η θεραπευτική μονάδα περιλαμβάνει καθέναν και καθεμία που συνεισφέρει σε αυτό το εννοιολογικό σύστημα. Αυτό περιλαμβάνει την επαγγελματία θεραπεύτρια μόλις η πελάτισσα περάσει την πόρτα.

Η θέση αυτή υποστηρίχθηκε πρόσφατα από τους Χάρλιν Άντερσον και Χάρι Γκουλίσιαν [2] στη συζήτησή τους για ένα σύστημα προσανατολισμένο στο πρόβλημα. Ο Γκουλίσιαν [προσωπική επικοινωνία, 1985] επιχειρηματολογεί επίσης κατά της επικρατούσας τάσης απόδοσης βαρύτητας στο διαχωρισμό της θεραπείας σε ατομική, ζευγαριών ή οικογενειακή. Το σκεπτικό του είναι ότι όσο χρησιμοποιούμε ένα πλαίσιο βασισμένο σε κοινωνικές μονάδες, πέφτουμε σε μία γραμμική νοητική παγίδα. Αν πρόκειται για έναν οργανισμό, μπορεί να είναι δυσλειτουργικός. Αν είναι δυσλειτουργικός, περιέχει παθολογία. Αν περιέχει παθολογία, μπορούμε να προχωρήσουμε και να τη θεραπεύσουμε. Αυτό μας φέρνει αναπόφευκτα πίσω στην παλιά επιστημολογία και στο διαχωρισμό μεταξύ του ατόμου που διορθώνει και του ατόμου που διορθώνεται.

Αυτό που ουσιαστικά αμφισβητούμε εδώ είναι η αναπαράσταση της οικογένειας ως κυβερνητικού συστήματος. Η αντίληψη αυτή καλλιεργήθηκε από τα γραπτά των θεωρητικών των γενικών συστημάτων, όπως ο Τζέιμς Μίλερ [24], ο οποίος έθεσε ένα μοντέλο που μοιάζει με αμοιβάδα για τα ζωντανά συστήματα, το οποίο εφαρμόζεται σε οποιοδήποτε επίπεδο της Μεγάλης Αλυσίδας της Συμπερίληψης: κύτταρο, όργανο, οργανισμός, ομάδα, οργάνωση, κοινωνία. Αυτή η άποψη, η οποία έκανε για πρώτη φορά την εμφάνισή της στο

πεδίο της οικογένειας στο βιβλίο του Ντον Τζάκσον «The Question of Family Homeostasis» [19], αποτελεί ένα καλό παράδειγμα «πρώτης τάξης» κυβερνητικής, καθώς τέθηκε η οικογένεια ως μια αλλοποιητική μηχανή, υπό τους όρους του Βαρέλα, η οποία μπορεί να προγραμματιστεί ή να ελεγχθεί από έξω.

Αυτό το ομοιοστατικό μοντέλο οικογένειας έχει επικριθεί έντονα τα τελευταία χρόνια [8][10] τόσο για φιλοσοφικούς όσο και για πρακτικούς λόγους. Για μένα, που προσπαθούσα να προχωρήσω σε μια εκτίμηση της κυβερνητικής «δεύτερης τάξης», η ιδέα της οικογένειας ως συστήματος ήταν το μεγαλύτερο εμπόδιο. Όχι μόνο έβαζε μια διαχωριστική γραμμή μεταξύ του παρατηρητή και του παρατηρούμενου, αλλά ήταν μια εξαιρετικά υποτιμητική διατύπωση, όπως διαπίστωσαν προς λύπη τους πολλές οικογένειες που κατηγορήθηκαν για την κατάσταση προβληματικών παιδιών (περισσότερα γι' αυτό αργότερα).

Μια διέξοδος από αυτή τη δυσκολία είναι να σκεφτούμε τη θεραπεία ως ένα πεδίο επικοινωνίας. Σε αυτή την περίπτωση, δεν θα εστιάζαμε πλέον στον πελάτη ως μονάδα εστίασης, αλλά θα βλέπαμε ολόκληρη την ομάδα, την οικογένεια συν τους άλλους επαγγελματίες, ως ένα μικρό, εξελισσόμενο σύστημα σημασιών. Νομίζω ότι το «Family Organization as an Ecology of Ideas» του Τζέφρι Μπόγκνταν [8] είναι μια πολύ χρήσιμη συμβολή και μας μετακινεί προς την έννοια της συνομιλίας. Ωστόσο, δεν πιστεύω ότι το πάει αρκετά μακριά. Θα προτιμούσα τη διατύπωση ότι το πρόβλημα είναι ένα *οικοσύστημα ιδεών* και θα απέρριπτα τη πρόταση πως ό,τι φτάνει στην πόρτα του θεραπευτή είναι πάντα μια οικογενειακή οργάνωση καθαυτή.

Αυτή η αλλαγή στην ιδέα της μονάδας θεραπείας είναι μόνο η αρχή μιας αλυσίδας αλλαγών. Το επόμενο βήμα είναι η δομή της θεραπείας όπως παραδοσιακά ορίζεται. Για να εξηγήσω τι εννοώ, θα πρέπει να συμπεριλάβω στη συζήτηση την έννοια του Μπέιτσον για τις κυβερνητικές κυκλικότητες και τη μετάφραση αυτής της ιδέας σε κλινικούς όρους από την «ομάδα του Μιλάνου».

Κρίνα Του Αγρού

Όταν ο Βαρέλα και ο Μπέιτσον συναντήθηκαν στο Λίντσιφαρν τη δεκαετία του '70, ο Μπέιτσον πρότεινε μια θέση σχετικά με τα ζωντανά συστήματα που είχε ηθικές και πνευματικές προεκτάσεις. Αν και αρχικά ενδιαφερόταν για τη λειτουργία κυκλικών αιτιακών συστημάτων όπως ο γνωστός θερμοστάτης, σε ένα συγκεκριμένο «πρώτης τάξης» πλαίσιο, ο Μπέιτσον [3] είχε προχωρήσει σε μια εξέταση αυτού που ονόμαζε μονάδα της εξέλιξης: DNA-στο-κύτταρο, κύτταρο-στο-σώμα, σώμα-στο-περιβάλλον. Όλες αυτές τις ακολουθίες, όπως είδαμε, ο Μπέιτσον τις ενέταξε στην κατηγορία του «νου», τον οποίο θεωρούσε ότι ενυπάρχει όχι μόνο μέσα στο σώμα αλλά και στα δίκτυα των συνδεδεμένων καναλιών έξω από το σώμα, που φτάνουν σε ολόκληρη την πλανητική οικολογία.

Ο Μπέιτσον προειδοποίησε για την ανθρώπινη τάση να προσπαθεί να ελέγχει τα κοινωνικά και περιβαλλοντικά αποτελέσματα και να αγνοεί με τον τρόπο αυτό τη δομή βρόχου του ευρύτερου συνόλου. Έβλεπε τα περισσότερα από τα χειρότερα λάθη μας να προέρχονται από αυτή την τάση. Γι' αυτόν, η έννοια αυτού που ονόμασε «κυβερνητικές κυκλικότητες» περιλάμβανε την επίγνωση αυτής της τάσης, καθώς και την

εκτίμηση της μη γραμμικής, ισότιμης συμμετοχής όλων των στοιχείων σε αυτή την περιγραφή των διαδικασιών της ζωής.

Υπάρχουν επίσης ηθικά ζητήματα στη διάκριση του Βαρέλα μεταξύ ενός αλλοποιητικού ή μοντέλου «ελέγχου» ζωντανών συστημάτων και ενός των αυτοποιητικού ή «αυτόνομου» μοντέλου. Το πρώτο μοντέλο προσφέρεται για προβληματισμούς σχετικά με τον σκοπό, την εξουσία και τον έλεγχο. Μπορείτε να το προγραμματίσετε, μπορείτε να το καθοδηγήσετε, μπορείτε να το αλλάξετε. Το δεύτερο αντικατοπτρίζει τη βιβλική ρήση: «Καταμάθετε τα κρίνα του αγρού, πώς αυξάνουσιν· ου κοπιώσιν ουδὲ νήθουσιν». Η διεργασία μιας οντότητας είναι τυπικά ταυτόσημη με το προϊόν της, που είναι η διατήρηση της ταυτότητάς της. Δεν μπορείτε να την ελέγξετε από έξω ή να την προγραμματίσετε (θυμηθείτε, δεν υπάρχει διαδικασία αλληλεπίδρασης), αλλά μπορείτε όπως λένε αυτοί οι επιστήμονες, να τη διαταράξετε και να δείτε πώς αντισταθμίζεται. Ή, όπως λέω εγώ, δώστε του μια σπρωξιά και παρακολουθήστε πως θα αντιδράσει.

Ο Μπέιτσον [5] κάνει μια διαφορετική, αν και σχετική, διάκριση μεταξύ μοντέλων βιολογικών συστημάτων: συστήματα που εξετάζονται ως διανομείς ενέργειας (βιοενεργειακά) και συστήματα που εξετάζονται ως διανομείς πληροφορίας (συστήματα μείωσης της εντροπίας). Στην πρώτη περίπτωση, η ενασχόληση γίνεται με την ροή της ενέργειας διαμέσου ενός χωρικού ορίου. Στη δεύτερη περίπτωση, η ενασχόληση γίνεται με οικοσυστήματα ιδεών που δεν έχουν υλικά σύνορα. Νομίζω ότι έχουμε να κάνουμε με μια εναλλαγή *gestalt* με την έννοια ότι αν κάποιος σκέφτεται «αυτό είναι σωματίδιο» δεν μπορεί να σκεφτεί ταυτόχρονα «αλλά είναι κύμα».

Ίσως η διάκριση του Βαρέλα μεταξύ αλλοποιητικών και αυτοποιητικών συστημάτων είναι μια απόδοση της ίδιας εναλλαγής *gestalt*. Ο κίνδυνος προκύπτει όταν κάποιος παγιδεύεται σε μία από τις δύο απόψεις. Νομίζω ότι μια αξία της έννοιας της αυτοποίησης έγκειται στη λειτουργία της ως διορθωτικού στοιχείου της πίστης σε έναν αποκλειστικά «σωματιδιακό κόσμο» από τον οποίο μπορεί κανείς να παραμείνει μακριά και υπεράνω αυτού. Ο Στάφορντ Μπιρ, στον πρόλόγό του στο βιβλίο του *Autopoiesis: The Organization of the Living*, προχωράει το θέμα ακόμη περισσότερο:

Μου φαίνεται ότι οι πρωτεργάτες της αλλαγής κάνουν το ίδιο σφάλμα σε όλο τον κόσμο. Αντιλαμβάνονται το σύστημα στο επίπεδο αναδρομής τους ως αυτοποιητικό, κάτι που συμβαίνει επειδή ταυτίζονται με αυτό το σύστημα και εντάσσουν τους εαυτούς τους σε αυτό. Αλλά επιμένουν να αντιμετωπίζουν τα συστήματα που περιλαμβάνονται στο δικό τους σύστημα, και αυτά που περιλαμβάνουν το δικό τους σύστημα, ως αλλοποιητικά [6].

Με αυτή την έννοια, νομίζω ότι οι ιδέες των Βαρέλα και Ματουράνα έχουν ηθικές προεκτάσεις, και σίγουρα σε αυτό το θέμα ο Βαρέλα και ο Μπέιτσον συνδέονται.

Μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του '70, κυρίως λόγω της εμφάνισης ιδεών όπως αυτές, είχα δυσανεσθηθεί με τις υπάρχουσες συστημικές προσεγγίσεις στην οικογενειακή θεραπεία. Ήταν ιδιαίτερα προσανατολισμένες στον

έλεγχο και δεν μπορούσα να τις συνδέσω καθόλου με τις απόψεις του Μπέιτσον. Εκείνη την εποχή, γνώρισα για πρώτη φορά το έργο της «ομάδας του Μιλάνου»: Μάρα Σελβίνι-Παλατσόλι, Τζουλιάννα Πράτα, Λουίτζι Μπόσκολο και Τζανφράνκο Τσεκίν [28]. Η ομάδα αυτή, η οποία σχηματίστηκε το 1967, είχε αρχικά επηρεαστεί πολύ από τις ιδέες που προέρχονταν από το Πάλο Άλτο και άρχισε να ενδιαφέρεται όλο και περισσότερο για τις απόψεις του Μπέιτσον. Είχαν διαβάσει επιμελώς τον Μπέιτσον και είχαν εφαρμόσει στην κλινική πρακτική ιδέες που για τους περισσότερους ανθρώπους ήταν δυσνόητες, απαγορευμένες έννοιες.

Η έννοια της κυκλικότητας είναι ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα. Εμπνευσμένη από τις πολλές προεκτάσεις αυτής της έννοιας, η ομάδα του Μιλάνου επινόησε ένα χαρακτηριστικό στυλ συνεδρίας (κυκλικές ερωτήσεις), μια χαρακτηριστική διαδικασία αξιολόγησης (υπόθεση) και μια χαρακτηριστική θεραπευτική στάση (ουδετερότητα) [29]. Το έργο τους ενσάρκωσε επίσης αυτό που θα μπορούσαμε να ονομάσουμε «κυκλική» δόμηση του θεραπευτικού εγχειρήματος. Λαμβάνοντας κυριολεκτικά υπόψη τις εξισωτικές προεκτάσεις της ιδέας, την εφαρμόσαν στις κοινωνικές σχέσεις εντός της ομάδας. Αντικατέστησαν την ιεραρχία με τη θέση, πιστεύοντας ότι η θέση στην οποία βρίσκεσαι (πίσω από την οθόνη, μέσα στο δωμάτιο) καθορίζει τι μπορείς να κάνεις και να δεις περισσότερο από την ιδιότητα ή το πτυχίο. Αλλάζοντας διαρκώς τις θέσεις των εκπαιδευομένων, τους έδειξαν ότι και οι δύο θέσεις είναι μέρος της ύπαρξης σε ένα σύστημα παρατήρησης, με μια αρκετά κυριολεκτική έννοια.

Η σχέση μεταξύ ομάδας και πελάτη ορίστηκε επίσης ως σχετικά μη ιεραρχική- και πάλι, η θέση καθόριζε τη διαφορά, όχι η εξουσία. Αυτή η θεραπευτική στάση εμπεριείχε μια προκατάληψη κατά των απειλητικών παρεμβάσεων. Η θεραπεύτρια σπάνια έκανε μία ερμηνεία εκτός από το τέλος των συνεδριών και ακόμη και τότε επρόκειτο για μια γνώμη, μια άποψη ανάμεσα σε πολλές άλλες. Μπορεί να δινόταν μια οδηγία, αλλά αν η οικογένεια δεν την εκτελούσε, αυτό γινόταν απλώς αποδεκτό ως ανατροφοδότηση για το πώς λειτουργούσε το σύστημα. Έτσι, σπάνια υπήρχε αντιπαράθεση ή κλιμάκωση. Η ομάδα απλά συνδύαζε κάθε απάντηση, ακόμη και μια εχθρική ή προκλητική, σε μια ευρεία υπόθεση που συνεχώς μεταβάλλεται.

Αυτή η μη-εργαλειακή τάση φαίνεται να είναι κοντά στον τρόπο με τον οποίο θα αντιμετώπιζε κανείς τα άλλα έμβια όντα, αν πίστευε, όπως ο Ματουράνα και ο Βαρέλα, ότι είναι πληροφοριακά κλειστές, αυτοποιητικές οντότητες. Υπό αυτή την έννοια, η προσέγγιση του Μιλάνου μου θυμίζει την ταινία *The Extra Terrestrial* (E.T.). Το να προσπαθήσει κανείς να αναδιαμορφώσει μια οικογένεια σύμφωνα με τις κανονιστικές ιδέες που έχει για το πώς θα έπρεπε να είναι μια οικογένεια θα φαινόταν εξίσου λάθος σε αυτό το μοντέλο, όπως ήταν για τους γιατρούς και τους ερευνητές στην ταινία να υποθέσουν ότι το βιολογικό σύστημα του E.T. ήταν σαν το δικό μας και θα ανταποκρινόταν με τον ίδιο τρόπο στα μηχανήματα καρδιάς και στους αναπνευστήρες.

Η Μέθοδος του Μιλάνου συνέχισε να εξελίσσεται προς αυτή την κατεύθυνση. Το 1978, μετά τη διάσπαση της αρχικής ομάδας, οι Μπόσκολο και Τσεκίν άρχισαν να υιοθετούν μια ακόμα λιγότερο εργαλειακή θέση, υποστηρίζοντας ότι οι κυκλικές ερωτήσεις που ανέπτυσαν ήταν μια παρέμβαση από μόνες τους και ότι το συμπέρασμα της ομάδας στο τέλος της συνεδρίας δεν ήταν απαραίτητο³ [9]. Οι ομάδες δεύτερης γενιάς στην Ευρώπη και τη Βόρεια Αμερική έχουν προχωρήσει ακόμη περισσότερο. Για αρχή, έχει γίνει μια συνειδητή

προσπάθεια να αντιμετωπιστεί η σιωπηρή ανισορροπία δύναμης μεταξύ θεραπεύτριας και οικογένειας που δημιουργείται με την ύπαρξη μιας ομάδας που συνεδριάζει «αόρατα» πίσω από μια οθόνη. Ο Τομ Άντερσον (προσωπική επικοινωνία, 1985) του Πανεπιστημίου Τρούμσε στη Νορβηγία ρωτά την οικογένεια στο τέλος της συνεδρίας αν θα ήθελαν να ακούσουν τη συζήτηση της ομάδας. Αν συμφωνήσουν, η οικογένεια και ο θεραπευτής παρακολουθούν, ενώ η ομάδα, την οποία αποκαλεί «αναστοχαστική ομάδα», εξετάζει διαφορετικές απόψεις χωρίς να έχουν ενσωματωθεί στη συζήτηση προσυμφωνημένες στρατηγικές. Ακολουθώντας την ίδια κατεύθυνση, οι Τομ Ράσελ και Τζέρι Λέιν [22] του Ινστιτούτου Συστημικών Μελετών στην Ατλάντα περιορίζουν την τελική τους παρέμβαση σε μια μη επικριτική περιγραφή του τρόπου λειτουργίας του προβληματικού συστήματος, την οποία αποκαλούν «κυκλική αναπαραγωγή».

Γενικότερα, οι πρώιμες τεχνικές του Μιλάνου, όπως η συνταγογράφηση της θυσίας του παιδιού υπέρ των συμφερόντων των γονέων, θεωρήθηκε ότι είχαν πολύ μεγάλη αρνητική χροιά και εγκαταλείφθηκαν, όπως και τα περισσότερα από τα παρελκόμενα γύρω από τη συνταγογράφηση «παράδοξων» στις οικογένειες. Αυτές οι μέθοδοι φαίνεται να είναι κατάλοιπα από τις μέρες στρατηγικής θεραπείας του Πάλο Άλτο. Η πρακτική της θετικής συνδύλωσης του αδιεξόδου ενός θεραπευτή που ζητάει συμβουλευτική έχει επίσης αποδειχθεί ότι δημιουργεί αρνητικό αποτέλεσμα και ότι προκαλεί μια διαφορά ισχύος μεταξύ θεραπευτή και ασθενή. Σε μία προσπάθεια να αντιμετωπίσουν αυτό το πρόβλημα, η Πέγκυ Πεν και η Μάρσια Σάινμπεργκ [26] του Ινστιτούτου Οικογενειακής Θεραπείας Ackerman στη Νέα Υόρκη ανέπτυξαν μία μέθοδο συμβουλευτικής που φροντίζει να μην αποδυναμώνει τον θεραπευτή. Συνολικά, η τάση είναι προς την κατεύθυνση της διάλυσης ορισμένων από τις δυσκίνητες τεχνολογίες της αρχικής μεθόδου του Μιλάνου και της μετάβασης προς μια μορφή που θέτει μεγαλύτερη ισότητα μεταξύ οικογένειας και ομάδας.

Αυτό οδηγεί σε μια άλλη συνέπεια της «δεύτερης τάξης» κυβερνητικής σκέψης για τη θεραπεία. Αν εγκαταλείψουμε το μοντέλο του ειδικού, πρέπει επίσης να απαρνηθούμε την ιδέα της διάγνωσης. Πρέπει να δούμε σε ποιο βαθμό η ενασχόληση με την εύρεση της αιτίας και του τύπου ενός προβλήματος σε κάποια εξωτερική αιτία συμβάλλει η ίδια στο πρόβλημα. Η έμφαση μετατοπίζεται από την ανησυχία για την αιτιολογία του προβλήματος στην ανησυχία για τις σημασίες που συνδέονται με αυτό. Πιστεύω ότι το κονστρουκτιβιστικό μοντέλο του φον Γκλάζερσφελντ [35], με έμφαση στις συλλογικές προϋποθέσεις που διέπουν τις συμπεριφορές, μπορεί να είναι χρήσιμο εδώ. Επιτρέψτε μου να το αναλύσω στην επόμενη ενότητα.

Ξύλα Και Πέτρες

Αν και είναι σαφές ότι οι ιδέες και οι συμπεριφορές είναι οι δύο όψεις του ίδιου νομίσματος, έχει σημασία στη θεραπεία ποια από τις δύο βρίσκεται στο επίκεντρο. Στην οικογενειακή θεραπεία, ίσως λόγω αντίδρασης ενάντια στην ενδοψυχική εστίαση της ψυχodynamικής θεωρίας, η έμφαση δόθηκε στην αλλαγή των συμπεριφορών στο βαθμό που αυτές θεωρούνται μέρος ενός δυσλειτουργικού οικογενειακού συστήματος. Η ζυγαριά φαίνεται να γέρνει προς την αντίθετη κατεύθυνση. Τα ψυχικά φαινόμενα έχουν ξαναγίνει αντικείμενο προσοχής μετά από μια μακρά περίοδο που είχαν παραμεληθεί, και οι ιδέες, οι πεποιθήσεις, οι στάσεις, τα συναισθήματα, οι προϋποθέσεις, οι αξίες και οι μύθοι έχουν ανακηρυχθεί και πάλι κεντρικά.

Εκεί εμφανίζεται η κονστρουκτιβιστική θεωρία. Ο φον Γκλάζερσφελντ [35] υποστηρίζει ότι δεν «ανακαλύπτουμε» τον κόσμο εκεί έξω, αντίθετα, τον «εφευρίσκουμε». Η γνώση, για την ακρίβεια, αντανακλά τη σύζευξη μεταξύ οργανισμού και περιβάλλοντος που εξασφαλίζει τη βιωσιμότητά του. Για το λόγο αυτό δεν είναι τόσο σημαντικό να αντιστοιχούν οι γνωστικές δομές μας με τα στοιχεία του περιβάλλοντος όσο το να *ταιριάζουν* επαρκώς ώστε να εξασφαλίζεται η επιβίωση. Για παράδειγμα, λέει ο φον Γκλάζερσφελντ, ένας χτίστης μπορεί να αρχίσει να πιστεύει ότι όλα τα ανοίγματα στους τοίχους απαιτούν μια αψίδα. Δεν έχει σημασία αν αυτό είναι αληθές ή ψευδές- αυτό που έχει σημασία είναι ότι σε έναν κόσμο όπου τα σπίτια είναι φτιαγμένα από τούβλα, αυτή η παραδοχή αποτελεί μέρος της προσαρμογής μεταξύ του οικοδόμου και του περιβάλλοντός του.

Ο Πολ Βατζλάβικ [36] συγκρίνει αυτή την έννοια με έναν πιλότο που πλοηγεί ένα πλοίο τη νύχτα σε ένα κανάλι, σε δύσκολες συνθήκες. Αν ο πιλότος περάσει με ασφάλεια το κανάλι, έχει βρει το κατάλληλο ταίριασμα. Δεν έχει σημασία εάν το επόμενο πρωί αναλογιστεί πως δεν ακολούθησε την πιο ασφαλή και σύντομη διαδρομή η οποία θα ταίριαζε καλύτερα. Σε αυτό το παράδειγμα, ακόμα και ένα μικρό σφάλμα μπορεί να οδηγήσει σε σοβαρά προβλήματα. Βέβαια αυτή η αναλογία δεν ευσταθεί στην πραγματικότητα καθώς ούτε εμείς ούτε ο πιλότος μπορούμε ποτέ να ξέρουμε «πώς είναι τα πράγματα πραγματικά». Μπορούμε μόνο να γνωρίζουμε τον τρόπο που διασφαλίζει την επιβίωση.

Ένας έμπειρος αναγνώστης μπορεί κάλλιστα εδώ να πει: «Μισό λεπτό. Οι ψυχολογικές έννοιες που βασίζονται στην κοινωνική κατασκευή της πραγματικότητας υπάρχουν εδώ και πολύ καιρό, όπως το έργο του θεωρητικού της προσωπικότητας Τζόρτζ Κέλλυ, η κοινωνιολογία της γνώσης των Μπέργκερ και Λάκμαν και η εκτεταμένη βιβλιογραφία σχετικά με τη θεωρία των αποδόσεων» [7][15]. Και τότε θα πρόσθετα: «Ναι, και πολλές σχολές οικογενειακής θεραπείας υιοθετούν την ιδέα ότι ο θεραπευτής έχει ως αντικείμενο την αλλαγή της αντίληψης του πελάτη περί πραγματικότητας». Λοιπόν, τι είναι το καινούργιο εδώ;

Αυτό που είναι καινούργιο είναι η εκτεταμένη φιλοσοφική παράδοση που αναγνωρίζει ο φον Γκλάζερσφελντ, από τον Καντ και τον Βίκο μέχρι τον Βιτγκενστάιν και τον Πιαζέ. Θα πρόσθετα επίσης τις πρόσφατες εξελίξεις στην κυβερνητική βιολογία και τη διαδικασία της αντίληψης που ανέφερα, οι οποίες παρέχουν ένα υπόστρωμα επιστημονικής έρευνας που δεν είχαν οι θεωρίες κοινωνικής κατασκευής της αμερικανικής κοινωνικής ψυχολογίας.

Μια άλλη διαφορά έγκειται στην προσθήκη της έννοιας του συστήματος παρατήρησης. Η αντίληψη ότι ο θεραπευτής πρέπει να θέσει επίτηδες ως στόχο να αλλάξει το σύστημα πεποιθήσεων του πελάτη είναι συνηθισμένη. Ο κίνδυνος είναι ο θεραπευτής να ξεχάσει τη παραδοχή της αμφισβήτησης που είναι ενσωματωμένη στο γεγονός ότι όλοι είμαστε παρατηρητικά συστήματα και πως υπάρχει η Αρχή της Αβεβαιότητας του Χάιζενμπεργκ στις Ανθρώπινες Σχέσεις την οποία δεν μπορούμε να μην λάβουμε υπόψιν. Το να πιστεύει ένας θεραπευτής ότι είναι δική του/της δουλειά να γνωρίζει πώς να αλλάξει την πραγματικότητα του πελάτη είναι σαν να παραβλέπει την πιθανότητα ότι αυτή η γνώμη είναι η ίδια μια πραγματικότητα που πρέπει να αλλάξει.

Και γιατί θα πρέπει να αλλάξει; Επειδή η κοινωνικά νομιμοποιημένη αντιμετώπιση των ψυχιατρικών προβλημάτων αποτελεί από μόνη της ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα κατασκευής μιας κοινωνικής πραγματικότητας. Η διάγνωση μιας λεγόμενης ψυχικής ασθένειας, στην κοινωνία μας τουλάχιστον, είναι πάντα υποτιμητική, σε αντίθεση με τη διάγνωση μιας βιολογικής πάθησης. Εδώ πρέπει να αμφισβητηθεί το παιδικό ρητό «Το ξύλο και οι πέτρες μπορεί να σπάσουν τα κόκαλά σου, όμως τα λόγια δεν μπορούν ποτέ να σε πληγώσουν». Τα λόγια, αντιθέτως, μπορούν συχνά να τραυματίσουν και μερικές φορές ακόμα και να σκοτώσουν. Η απόδοση ευθυνών για μια οδυνηρή κατάσταση σε ένα άτομο ή μια ομάδα σχεδόν πάντα ενισχύει ή εντείνει την κατάσταση αυτή. Οι ψυχικές ασθένειες είναι όντως ψυχικές, δεδομένου ότι αποτελούνται τουλάχιστον κατά 90% από φταιξίμο ή αιτιώδεις αποδόσεις που γίνονται αισθητές ως απόδοση ευθυνών. Πολλοί οικογενειακοί θεραπευτές έχουν την άποψη ότι κανείς δεν μπορεί να εγκαταλείψει ένα περιβάλλον με αρνητικούς συνειρμούς. Θα πρόσθετα ότι ούτε μπορούν να αλλάξουν με αρνητικούς συνειρμούς -τουλάχιστον όχι εύκολα.

Υποψιάζομαι ότι αυτός ο φόβος των αρνητικών συνειρμών έχει να κάνει με την απόδοση φταιξίματος που αποτελεί χαρακτηριστικό γνώρισμα των προβληματικών συστημάτων. Οι διαδικασίες επίρριψης ευθυνών είναι πανταχού παρούσες μορφές αμοιβαίων αιτιωδών κύκλων μεταξύ των ανθρώπων, παρατηρείστε πως ένα άτομο μπορεί να γίνει ο αποδιοπομπαίος τράγος μιας δυσλειτουργικής ομάδας, ή τις συμμετρικές εχθροπραξίες ενός ζευγαριού όπου και οι δύο βλέπουν τον εαυτό τους ως θύμα. Οι πολιτικές της οικογενειακής ζωής είναι έντονα συνδεδεμένες με την πολύ σημαντική δύναμη των συλλογικών αποδόσεων λόγω του κινδύνου που αυτές αντιπροσωπεύουν. Μια άμυνα κατά αυτών είναι η δημιουργία συμμαχιών που μπορούν να δημιουργήσουν αντίστροφες αποδόσεις, ή απλώς αντίπαλες συμμαχές.

Σε ένα άρθρο με τίτλο «Αλλάζοντας τον Οικογενειακό Νου (Changing the Family Mind)», ο ψυχολόγος Τζορτζ Χάου [\[17\]](#) εφαρμόζει τη γνωστική κοινωνική ψυχολογία στην οικογενειακή θεραπεία με αυτήν ακριβώς την έννοια. Ο Χάου επισημαίνει τις πολλές κινήσεις των οικογενειακών θεραπειών που κατευθύνονται προς την αλλαγή ή τη μετατόπιση ιδεών που έχουν να κάνουν με την αντιλαμβανόμενη ευθύνη για τα προβλήματα. Αυτές οι παρεμβάσεις λειτουργούν αμφισβητώντας τις αντιλήψεις περί αιτιότητας (προσανατολισμένες στο παρελθόν) καθώς και τα μοτίβα προσδοκιών (προσανατολισμένα στο μέλλον). Ο Χάου αναφέρει τεχνικές όπως η απο-πλαίσωση (unframing) των οικογενειακών πεποιθήσεων, η αναπλαίσωση (reframing) των γραμμικών πεποιθήσεων και η μετατόπιση των μελών της οικογένειας προς θέσεις κοινής ευθύνης και αμοιβαίας αιτίας. Όλοι αυτοί είναι τρόποι για να αντιμετωπιστούν οι αρνητικές αποδόσεις ευθυνών που στην ακραία τους μορφή μπορεί να θέσουν σε κίνδυνο τη ζωή ή/και τη ψυχική υγεία των ατόμων που με αυτόν τον τρόπο μπορεί να βρεθούν στο κοινωνικό περιθώριο.

Αλλά δεν φτάνει να αρκεστούμε με μια τεχνική παρέμβασης στις ενδοοικογενειακές αποδόσεις και στις πολιτικές που τις υποστηρίζουν. Αν πάρουμε στα σοβαρά τη στάση μας ως προς την παρατήρηση του συστήματος, πρέπει να καταλήξουμε ότι το πλαίσιο της θεραπείας αποτελεί μέρος μιας απόδοσης φταιξίματος που συνοδεύει την συνθήκη. Δεν είναι τυχαίο ότι το φαινόμενο της αντίστασης είναι κοινό σε όλες τις

συζητήσεις για την ψυχοθεραπεία, επειδή είναι σχεδόν αδύνατο να μην βιώσουμε ένα αίτημα για αλλαγή -ακόμη και ένα αυτοεπιβαλλόμενο- ως δήλωση ότι κάτι δεν πάει καλά. Πώς αντιμετωπίζει λοιπόν η επαγγελματίας θεραπεύτρια το γρίφο ότι η ίδια η λειτουργία του να προσφέρει δυνατότητα αλλαγής στους ανθρώπους εμποδίζει την ίδια την αλλαγή;

Εδώ είναι που φανερώνεται η χρησιμότητας όλης της τεχνικής του «παράδοξου» - η συνταγογράφηση των συμπτωμάτων, η συγκράτηση της αλλαγής, οι θετικές συνδηλώσεις κ.ο.κ [16]. Δεν πιστεύω ότι λειτουργούν επειδή ο πελάτης έχει μια αντιδραστική συμπεριφορά που πρέπει να αντιμετωπιστεί με έμμεση υποβολή, αλλά επειδή όλοι αυτοί είναι τρόποι με τους οποίους ο θεραπευτής προσπαθεί να αφαιρέσει την απόδοση φταιξίματος που ενυπάρχει σε κάθε προσπάθεια να προκαλέσει αλλαγή, επιτρέποντας έτσι στους πελάτες την ελευθερία να εξερευνήσουν τις δικές τους εναλλακτικές. Ο κίνδυνος στη χρήση αυτών των κινήσεων καθαρά ως τεχνικές είναι ότι ο θεραπευτής λειτουργεί τότε μέσα από μια στρατηγική νοοτροπία. Το μήνυμα «αυτό γίνεται για να σε κάνω να αλλάξεις» θα μεταδίδεται στον πελάτη με κάθε είδους μη λεκτικούς και αναλογικούς τρόπους, ακτινοβολώντας αρνητικές αποδόσεις και σκοτεινιάζοντας τη δυνατότητα παρατήρησης του συστήματος για την θεραπεύτρια.

Μια άλλη χρήσιμη στάση για την αντιμετώπιση των αρνητικών αποδόσεων είναι η παραδοχή που συνοδεύει το μοντέλο της κυκλικής οργάνωσης. Αν δεν υπάρχει πρώτο άλογο στο καρουζέλ, προκύπτει ότι δεν μπορούμε να απομονώσουμε μια αιτία ή μια αιτιολογία για ένα πρόβλημα ή μια κατάσταση παρά μόνο ως ένα τεχνούργημα παράγωγο της δικής μας παρατήρησης. Αυτό το επαναλαμβανόμενο ή «bootstrap» μοντέλο για την περιγραφή των ανθρώπινων συστημάτων βρίσκει μια δυνατή έκφραση στη διαδικασία υποθέσεων της Μεθόδου του Μιλάνου. Αυτό που περιγράφει καλύτερα τη λογική αυτής της διαδικασίας είναι η διάκριση του φον Γκλάζερσφελντ μεταξύ «ταιριάσματος» και «αντιστοιχίας», που αναφέρθηκε προηγουμένως. Σε μία συνεδρία σύμφωνα με τα πρότυπα της ομάδας του Μιλάνου, δεν θα γινόταν προσπάθεια να βρεθεί η «αλήθεια», παρά μόνο διαδοχικές προσεγγίσεις μιας εξήγησης που θα ταιριάζει με τον μεγαλύτερο αριθμό δεδομένων για την εξυπηρέτηση ενός νοήματος. Αυτή η συνεργατική εξέταση του προβλήματος, της οποίας το αποτέλεσμα είναι απλώς προσωρινό και υποθετικό, παίρνει τη θέση της συνήθους διάγνωσης που εφαρμόζει ένας ειδικός.

Ένας διαφορετικός τρόπος αμφισβήτησης της έννοιας της διάγνωσης παρέχεται από τη θεωρία της ομάδας του Πάλο Άλτο για τον ακούσιο «εθισμό» σε συμπεριφορές που διατηρούν το πρόβλημα. Η ομάδα του Ινστιτούτου Ψυχικών Ερευνών [Mental Research Institute] σημειώνει ότι τα προβλήματα συχνά πυροδοτούνται από κάποιο τυχαίο γεγονός, αλλά στη συνέχεια, αντί να εκλείψουν, ενισχύονται από τις προσπάθειες ανακούφισής τους, όπως στην περίφημη προτροπή «Χαλάρωσε» προς ένα νευρικό άτομο [11]. Σύντομα πιστεύω, λόγω της αρνητικής απόδοσης που εμπεριέχεται σε αυτού του είδους τις εντολές- η λύση έχει γίνει πρόβλημα. Το «Χαλάρωσε» εξισώνεται με το «Είσαι κακός» και το άτομο στο οποίο απευθύνεται η εντολή γίνεται πιο νευρικό από ποτέ. Η ομάδα του Πάλο Άλτο μας δίνει τρόπους για να αποφύγουμε αυτό το αποτέλεσμα.

Θα ήθελα να πω κάτι τελευταίο σχετικά με την έμφαση που δίνεται στα νοήματα και όχι στις συμπεριφορές. Τα παραδοσιακά οικογενειακά μοντέλα συνήθως επικεντρώνονται στην αλλαγή των «αντικειμενικά» αντιληπτών πτυχών της συμπεριφοράς: μοτίβα αλληλεπίδρασης, δυσλειτουργικές οικογενειακές δομές και τα συναφή. Αυτά τα μοντέλα παραμένουν μέσα σε ένα πλαίσιο παρατηρούμενου συστήματος. Αν κάποιος μετατοπιστεί σε ένα πλαίσιο παρατηρούντος συστήματος, αρχίζει αμέσως να ενδιαφέρεται για αυτό που ο Μπέιτσον [3] ονόμασε ως παραδοχές - κοινές ιδέες που κατέχουν συλλογικά τα μέλη της οικογένειας, οι οποίες καθορίζονται από ένα βαθύ επίπεδο δομής και λειτουργούν σε ένα πιο αφηρημένο επίπεδο σε σχέση με τις συγκεκριμένες συμπεριφορές.

Ωστόσο, αν κάποιος αναζητά μια παραδοχή που θα εξηγούσε την παρουσία ενός προβλήματος, θα πρέπει να είναι ξεκάθαρη η έλλειψη αντικειμενικότητας όχι μόνο σε σχέση με τις αντιλήψεις της οικογένειας αλλά και των κατασκευών των παρατηρητών αυτών των αντιλήψεων. Μια παραδοχή δεν μπορεί πάντα να γίνει λέξεις αλλά συχνά εκφράζεται μέσω, για παράδειγμα της παντομίμας, αναλογικά και με συναισθηματικές καταστάσεις. Αν ο παρατηρητής διατυπώσει μια τέτοια παραδοχή με λόγια, είναι απλώς μια εικασία και δεν έχει καμία εγκυρότητα, εκτός αν η οικογένεια την υιοθετήσει και την επιβεβαιώσει. Αυτό προσδίδει στην ανάπτυξη μιας υπόθεσης κατά τη διάρκεια μιας οικογενειακής συνεδρίας το χαρακτηριστικό μιας ερμηνείας που θεραπευτής και οικογένεια έχουν δημιουργήσει από κοινού.

Πολλές παρεμβάσεις της ομάδας του Μιλάνου ξεκινούν με την περιγραφή μιας παραδοχής («Σε αυτή την οικογένεια, φαίνεται ότι οι γονείς αισθάνονται ότι πρέπει να είναι τέλει», «Οι άνδρες είναι πάντα οι προστάτες των γυναικών», «Τα παιδιά αισθάνονται ότι οι γονείς τους είναι ευάλωτοι» κ.λ.π.). Αν μια παραδοχή πέσει στο κενό, πολλές υποκατηγορίες συμπεριφοράς μπορεί επίσης να ανατραπούν. Έχω την εντύπωση, ότι η αναπλαισίωση χρησιμοποιείται εδώ και καιρό για την αλλαγή των παραδοχών, αλλά δεν έχει δοθεί αυτή η εξήγηση. Με τον ίδιο τρόπο, μια λειτουργία που περιλαμβάνει αλλαγή συμπεριφοράς μπορεί επίσης να επηρεάσει μια παραδοχή, ενδεικτική η στρατηγική του Πάλο Άλτο που ζητά από έναν τελειομανή να κάνει λάθη σκόπιμα.

Εκείνη που κάνει σήμερα την πιο καινοτόμο σκέψη όσον αφορά τις οικογενειακές παραδοχές είναι η Πέγκυ Πεν. Στην εργασία της «Feed Forward: Future Questions, Future Maps» [25], παίρνει μια παραδοχή και την χρησιμοποιεί σε ένα υποθετικό σενάριο, απελευθερώνοντας την έτσι από ένα σταθερό πλαίσιο και προβάλλοντάς την εμπρός στο χρόνο, όπου δεν είναι σταθερή. Η διαφορά μεταξύ αυτού του τύπου λειτουργίας και μιας λειτουργίας αναπλαισίωσης δεν είναι πάντα προφανής, αλλά πιστεύω ότι υπάρχει πολύ λιγότερη σιγουριά ότι ο θεραπευτής κάνει κάτι στον ή για τον πελάτη με την έννοια του σχεδιασμού μιας στρατηγικής για αλλαγή και πολύ μεγαλύτερη έμφαση στη δημιουργία ενός παράγοντα διατάραξης που μπορεί να έχει ή να μην έχει αποτέλεσμα. Έτσι, η Αρχή της Αβεβαιότητας των Ανθρωπίνων Σχέσεων λαμβάνεται πάντα υπόψιν.

Προς μια Οικογενειακή Συστημική Θεραπεία «Δεύτερης Τάξης»

Ένας νεαρός αρχιτέκτονας από μια οικογένειας που είχα δει κάποτε μου έλεγε ότι είχε διευθύνει ένα εργαστήριο σε ένα συνέδριο και ότι είχε επιχειρήσει να δουλέψει με τον τρόπο που δουλεύω εγώ. Τον ρώτησα ποιος είναι αυτός ο τρόπος. Μου είπε, «αποβολή της εξουσίας». Έχω σκεφτεί πολύ αυτή τη φράση από τότε, και παρόλο που δεν ξέρω τι ακριβώς σημαίνει, αισθάνομαι ότι έχει κάτι να κάνει με το πώς πάει κανείς να επηρεάσει τους ανθρώπους μέσα σε ένα «δεύτερης τάξης» κυβερνητικό μοντέλο. Αυστηρά μιλώντας, δεν επηρεάζετε τους ανθρώπους αλλά μόνο το συν-κείμενο [context], ίσως η μόνη πτυχή που μπορείτε να ελέγξετε είναι ο εαυτός σας.

Αυτό που περιγράφω εδώ δεν είναι μια μέθοδος θεραπείας, αλλά κάτι που μοιάζει περισσότερο με στάση. Το νέο παράδειγμα -αυτό που ο Μπέιτσον εξέθεσε με ιδιαίτερα εύγλωττους όρους- δεν προσδιορίζει κάποιον συγκεκριμένο τρόπο εργασίας, αλλά συνεισφέρει ένα σύνολο κατευθυντήριων γραμμών για το πώς εφαρμόζουμε τις μεθόδους που χρησιμοποιούμε στην πράξη. Από τη δική μου οπτική γωνία, λοιπόν, κάθε θεραπεία που θέλει να σέβεται την κυβερνητική επιστημολογία θα παρουσιάζει τα ακόλουθα χαρακτηριστικά:

1. Μια στάση «παρατηρούντος συστήματος» και συμπερίληψη του πλαισίου του ίδιου του θεραπευτή.
2. Μια συνεργατική και όχι ιεραρχική δομή.
3. Στόχοι που δίνουν έμφαση στον καθορισμό ενός πλαισίου για αλλαγή, όχι στον καθορισμό μιας αλλαγής.
4. Τρόποι προφύλαξης από την υπερβολική εργαλειοποίηση.
5. Μια «κυκλική» αξιολόγηση του προβλήματος.
6. Μια μη-υποτιμητική, μη-επικριτική προσέγγιση.

Ωστόσο, αυτό δεν σημαίνει ότι δεν ζούμε επίσης σε αυτό που ο Μπέιτσον θεωρούσε ως έναν Νευτώνειο κόσμο, των δυνάμεων που δρουν πάνω στα πράγματα. Αν και είναι πιο σωστό να πούμε ότι ενεργούμε πάντα μέσα και σε μια «δεύτερης τάξης» και σε μια «πρώτης τάξης» κυβερνητική, προτιμώ να απλοποιήσω και να πω: «Αποδώστε στον Νεύτωνα τα πράγματα που ανήκουν στον Νεύτωνα». Οι μη ουδέτερες, «γραμμικές» συμπεριφορές και ενέργειες είναι συχνά 1) απαραίτητες, 2) κατάλληλες, 3) αυτό για το οποίο πληρώνετε. Ο εξαναγκασμός, ο εκφοβισμός, η αποπλάνηση και η επιβολή είναι πατροπαράδοτοι τρόποι επίτευξης αποτελεσμάτων, ιδίως όταν πρέπει να προστατευτούν ευάλωτα κορμιά από τον κίνδυνο. Φυσικά, το να στέλνεις τους παιδραστές στη φυλακή ή να βγάζεις τα κακοποιημένα παιδιά από το σπίτι δεν αλλάζει τη συνταγή της κακοποίησης που μεταβιβάζεται στην επόμενη και την αμέσως επόμενη γενιά. Ωστόσο, η πρωταρχική προτεραιότητα είναι η προστασία της ανθρώπινης ζωής και των δικαιωμάτων. Ο μόνος κανόνας είναι να είναι ξεκάθαρο ποιο καπέλο φοράει κάποια, το καπέλο του κοινωνικού ελέγχου ή το καπέλο της συστημικής αλλαγής.

Ένα άλλο σημείο είναι ότι κανείς δεν μπορεί να είναι ουδέτερος και να είναι γονέας, δάσκαλος ή αστυνομικός. Σε αυτούς τους ρόλους θα πρέπει να έχει κανείς την ελευθερία να πει: «Αυτό είναι σωστό και λάθος» και να παίρνει ηθικές αποφάσεις. Η ομάδα του Μιλάνου, για το λόγο αυτό, δεν θα συμπεριλάμβανε άτομα με αυτές τις ιδιότητες ως μέρος της ομάδας και, άμα χρειαστεί, θα πει: «Καλέστε την αστυνομία. Πηγαίνετε στο νοσοκομείο. Διατάξτε επιτήρηση αυτοκτονίας» [9].

Το ίδιο σκεπτικό ισχύει και για την κοινωνική ή πολιτική μεταρρύθμιση. Κατά των απόψεων της ομάδας του Μιλάνου έχουν αντιταχθεί φεμινίστριες όπως οι ΜακΚίνον και Μίλερ [24] με το σκεπτικό ότι δεν μπορείς να επιτεθείς στην κοινωνική αδικία χωρίς αναφορά σε ζητήματα εξουσίας και χωρίς να εγκαταλείψεις την «ουδετερότητα». Συμφωνώ. Ωστόσο, αυτό εγείρει ένα ερώτημα: Υπάρχει τέτοιο πράγμα όπως φεμινισμός «δεύτερης τάξης», και αν ναι, πώς θα ήταν αυτός; Ο φεμινισμός, όπως και τα περισσότερα ακτιβιστικά κινήματα, δεν έχει ακόμη εκμεταλλευτεί τις γνώσεις της κυβερνητικής. Κατά τη γνώμη μου θα ενισχυόταν πάρα πολύ αν το έκανε.

Μια άλλη σημαντική υπενθύμιση είναι ότι αν η ουδετερότητα, η θετική σημασιοδότηση και η συστημική σκέψη γίνουν τρόπος ζωής, οι διαφορές από τις οποίες προκύπτει η συστημική σκέψη περιορίζονται. Έχω στον νου μου μια ομάδα που στην προσπάθειά της να είναι ουδέτερη και να συμβολίζει τα πάντα θετικά, άρχισε να μην εμπιστεύεται ο ένας τον άλλον και να επιθυμεί μια πιο ανοιχτή συναναστροφή. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο, κατά τη διάρκεια μιας ομαδικής συζήτησης, είναι σημαντικό να ξεκινάμε με γραμμικές απόψεις και να μετακινούμαστε αργότερα σε πιο κυκλικές.

Μια «δεύτερης τάξης» προσέγγιση προωθεί επίσης μια υψηλή ανοχή στις διαφορετικές προσεγγίσεις. Αν και εργαζομαι εντός του «συστημικού» πλαισίου του Μιλάνου, αισθάνομαι άνετα να ενσωματώνω μεθόδους από άλλες θεραπευτικές σχολές, εφόσον μπορώ να είμαι σαφής σχετικά με το τι κάνω και γιατί⁴. Εργάζομαι προς το παρόν στον ίδιο χώρο με έναν υπνοθεραπευτή που εφαρμόζει τις μεθόδους του Erickson , και συζητώ ενεργά υποθέσεις με τον συνάδελφο μου και με την οικογένεια με έναν απλό, ξεκάθαρο τρόπο. Εκτός από εκπαιδευτικούς σκοπούς, θεωρώ ότι η χρήση μιας ομάδας πίσω από μονόδρομο καθρέφτη δημιουργεί μεγάλη απόσταση μεταξύ της θεραπευτικής ομάδας και της οικογενειακής ομάδας και ενθαρρύνει μια ηθική της εξουσίας εν αγνοία της.

Μια επιπλέον ιδέα που θα εξετάσω σε ένα συμπληρωματικό κείμενο του παρόντος, αλλά θα ήθελα να αναφέρω εδώ, είναι η εφαρμογή του συστήματος Star Logic του Φρανσίσκο Βαρέλα [31][32, σελ. 99] στη θεραπευτική διαδικασία, θεωρώντας ότι μας δίνει έναν νέο τρόπο να περιγράψουμε τις αντιφάσεις που ο Μπέιτσον ονόμασε «διπλούς δεσμούς» και υποδεικνύει μια μεθοδολογία που αποτελείται από τη μετακίνηση προς μια ευρύτερη συμπληρωματικότητα.

Γενικότερα, βλέπω τη συμβολή της οικογενειακής θεωρίας μέχρι σήμερα ως ένα είδος Πρώτου Μέρους ενός μεγαλύτερου εγχειρήματος. Είναι σαν τα πρώτα 20 χρόνια μου στο κίνημα της οικογενειακής θεραπείας να τα πέρασα στους πρόποδες. Το βουνό αποδείχθηκε πολύ μεγαλύτερο από ό,τι νόμιζα. Η θέα από τις πλαγιές του

βουνού μου δείχνει ότι η επιστημονική κοινότητα μεταβαίνει από ένα πλαίσιο σκέψης που βασίζεται σε ενεργειακές έννοιες σε ένα πλαίσιο σκέψης που βασίζεται στην κυβερνητική. Συνδεδεμένη με αυτή τη μετατόπιση είναι η μετακίνηση από ένα συμπεριφορικό σε ένα φανταστικό πλαίσιο - οι πλατωνικές ιδέες αναγεννιούνται με κυβερνητική μορφή.

Υπό το πρίσμα αυτού του πλαισίου, ο όρος «οικογενειακή θεραπεία» καθίσταται γρήγορα εσφαλμένος. Είναι όλο και λιγότερο δυνατό να χρησιμοποιείται μια ιατρική αναλογία για τα λεγόμενα ψυχιατρικά προβλήματα. Τα προβλήματα αυτά εμπίπτουν περισσότερο στην κατηγορία των ξορκιών - συλλογικές ψευδαισθήσεις που πρέπει να διαλυθούν, παρά βιολογικές ή κοινωνικές οντότητες που πρέπει να θεραπευτούν. Σύμφωνα με αυτή την άποψη, ένα πρόβλημα περιγράφεται καλύτερα ως μια οικολογία σκέψεων στο οποίο γενικά συμμετέχουν ζωντανά συστήματα σε διάφορα επίπεδα.

Το μέλλον, σύμφωνα με την εκτίμησή μου, θα περιλαμβάνει μια περαιτέρω σκιαγράφηση των προβληματικών συστημάτων στο ανθρώπινο πλαίσιο και πολύ λιγότερη εστίαση στην οικογένεια, επεκτείνοντας τη βασική θέση του Ινστιτούτου Ψυχικής Έρευνας (MRI). Επιπλέον, προβλέπω μια απομάκρυνση από τα «πρώτης τάξης» άκρως εργαλειακά μοντέλα, είτε μιλάμε για έναν φανερά κατευθυντικό αυταρχικό τρόπο είτε για έναν κρυφά κατευθυντικό στρατηγικό τρόπο. Εδώ νομίζω ότι η Μέθοδος του Μιλάνου, με τη συμπερίληψη του συστήματος παρατήρησης, έχει προσφέρει μια αναγκαία μεταρρύθμιση.

Για εμένα, η μεγάλη διαφορά μεταξύ του Πρώτου και του Δεύτερου Μέρους έγκειται στη γενική κατεύθυνση της απομάκρυνσης από τη θέση ότι πρέπει να παράγουμε μια αλλαγή. Η θέση των ερευνητών του Πάλο Άλτο ήταν να αμφισβητήσουν τη μη κατευθυντική θέση του ψυχαναλυτικού κατεστημένου. Δίνοντας ψήφο εμπιστοσύνης στην τεχνολογία, οι πρωτοπόροι αυτοί υποστήριξαν ότι πρέπει να πηγαίνει κανείς σε έναν θεραπευτή όπως πηγαίνει σε έναν μηχανικό, για να φτιάξει ένα αυτοκίνητο. Σήμερα, αυτή η αναλογία δεν φαίνεται τόσο βάσιμη.

Σε αυτή την προειδοποίηση για την τεχνολογία, δεν υποστηρίζω μια οικογενειακή θεραπεία τύπου Greenpeace, ή κάποιου είδους αόριστα βουδιστική προσέγγιση της οικογενειακής θεραπείας. Παρά την επικρατούσα άποψη ότι η αντικειμενική πραγματικότητα δεν υπάρχει, όσο υπάρχει η Δυτική επιστήμη και τα Δυτικά μυαλά θα διερωτόμαστε: *Πώς είναι φτιαγμένη; Πώς μπορεί να αλλάξει;* Μια αρετή της πρόσφατης έρευνας στην κυβερνητική της νόησης είναι ότι όντως δια φωτίζει «την οργάνωση του ζωντανού». Όσο το κατανοούμε καλύτερα αυτό, κατανοούμε επίσης τις διαδικασίες που σχετίζονται με την αλλαγή σε αυτές τις οργανώσεις, έστω και για να δηλώσουμε τι δεν είναι. Η κυριότερη από τις διαισθήσεις που προέρχονται από αυτή τη γνώση συνοψίζεται στη ριζοσπαστική δήλωση του Ματουράνα ότι στον κόσμο των ζωντανών δεν μπορεί να υπάρξει διδακτική αλληλεπίδραση. Αυτή η άποψη, περισσότερο από κάθε άλλη, θα έχει πιθανώς απήχηση στον τομέα της συστημικής θεραπείας για πολύ καιρό ακόμη. Στο χέρι μας είναι, τώρα, να βρούμε ένα μη παρεμβατικό, λεξιλόγιο για μια αλλαγή που να σέβεται αυτόν τον τρόπο οργάνωσης. Πρέπει να σκεφτόμαστε ο ένας τον άλλον σαν να ήμασταν όλοι ο Ε.Τ.

Footnotes

1.

ΣτΕ: Ο όρος που χρησιμοποιείται στα αγγλικά είναι το invariances

[↵](#)

2.

Η έννοια αυτή αντικατοπτρίζει την έρευνα επιστημόνων όπως ο Γκόρντον Πάσκ για τη Θεωρία της Συνομιλίας και οι Λίντε και Γκογκέν για την Ανάλυση Λόγου. [Βαρέλα, 1979, σ. 269]

[↵](#)

3.

Απ' όσο γνωρίζω, ο Μπόσκολο και ο Τσέκιν είχαν επηρεαστεί σε μια πιο επίσημη και συνειδητή βάση από τα διδάγματα της «δεύτερης τάξης» κυβερνητικής από τη Σελβίνι-Παλατσόλι και τη Πράτα, οι οποίες ερευνούσαν τα οικογενειακά συστήματα χρησιμοποιώντας ένα ισχυρό κλινικό εργαλείο στη μορφή μιας «αναλλοίωτης συνταγής». Καθώς αυτή η εργασία δεν έχει τελειοποιηθεί, δεν μπορώ να σχολιάσω την τρέχουσα θέση τους και ελπίζω να μου συγχωρέσουν εάν παραβλέπω τη σημασία της τρέχουσας τους σκέψης σε αυτό το κείμενο.

[↵](#)

4. Ο όρος «συστημικός» (από τον Μπέιτσον) χρησιμοποιήθηκε αρχικά από την ομάδα του Μιλάνου για να περιγράψει το έργο τους. Ωστόσο, έχει υιοθετηθεί από πολλούς άλλους επαγγελματίες των οποίων το έργο έχει κυβερνητική βάση. Έχει επίσης χρησιμοποιηθεί από τους Σλούζκι [30] και Κίνι [20] για να συμπεριλάβουν τις δομικές, στρατηγικές και αλληλεπιδραστικές σχολές, καθώς και την ομάδα του Μιλάνου, όπως στις «συστημικές θεραπείες». [↵](#)

References

1. Satir, V. (1967). *Conjoint family therapy*. Palo Alto: Science & Behavior Books. [↵](#)

2.

Bateson, G. (1972). *Steps to an ecology of mind*. New York: Ballantine.

στα ελληνικά: Bateson, G. (2018). *Βήματα για μια οικολογία του νου*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press

[↵](#)

3. Bateson, M. C. (1972). Our own metaphor. New York: Alfred A. Knopf. [↵](#)

4. Howe, R., & von Foerster, H. (1974). *Cybernetics at Illinois*. *Forum*, 6, 15—17. [↵](#)

5. Maturana, H., & Varela, F. (1980). *Autopoiesis and cognition*. Dordrecht, Holland: D. Reidel. [↵](#)

6. Haley, J. (1963). *Strategies of psychotherapy*. New York: Grune & Stratton, . [↵](#)
7. Gilligan, C. (1982). *In a different voice*. Cambridge: Harvard University Press. [↵](#)
8. Haley, J. (1969). *The power tactics of Jesus Christ*. New York: Grossman, Publishers. [↵](#)
- 9.
- Hoffman, L. (1981). *Foundations of family therapy*. New York: Basic Books.
- στα ελληνικά: Hoffman, L. (2012). *Θεμέλια της οικογενειακής θεραπείας. Ένα εννοιολογικό πλαίσιο για την αλλαγή στα ανθρώπινα συστήματα*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press. [↵](#)
10. Keeney, B., & Sprenkle, D. (1982). Ecosystemic epistemology. *Family Process*, 21, 1—21, . [↵](#)
11. Allman, L. (1982). The aesthetic preference. *Family Process*, 21, 43-56, . [↵](#)
12. Dell, P. (1982). Beyond homeostasis. *Family Process*, 21, 21-42. [↵](#)
13. von Foerster, H. (1981). *Observing systems*. Seaside, CA: Intersystems. [↵](#)
14. Maturana, H., & Varela, F. (1980). *Autopoiesis and cognition*. Dordrecht, Holland: D. Reidel. [↵](#)
15. Varela, F. (1979). Principles of biological autonomy. New York: North-Holland Press. [↵](#)
16. von Glasersfeld, E. (1984). An introduction to radical constructivism. In P. Watzlawick (Ed.), *The invented reality*. New York: W. W. Norton. [↵](#)
- 17.
- Bateson, G. (1972). *Steps to an ecology of mind*. New York: Ballantine.
- Bateson, G. (1979). *Mind and nature*. New York: E. P. Dutton, 1979. [↵](#)
18. von Foerster, H. Plenary address. Presentation at the Sixth Biennial MRI Conference: Maps of the Mind: Maps of the World, San Francisco, 1983. [↵](#)
19. Anderson, H., Goolishian, H., Pulliam, G., &c Winderman, L. The Galveston Family Institute: Some personal and historical perspectives. In D. Efron (Ed.), *Developments in strategic and systemic therapies*. New York: Brunner/Mazel, in press [↵](#)
20. Miller, J. *Living systems*. New York: McGraw-Hill, 1978 [↵](#)
21. Jackson, D. D. The question of family homeostasis. *Psychiatric Quarterly Supplement*, 31, 79-90, 1957. [↵](#)

22. Bogdan, J. Family organization as an ecology of ideas. *Family Process*, 23, 375—388, 1984. [↵](#)
23. Dell, P. Beyond homeostasis. *Family Process*, 21, 21-42, 1982 [↵](#)
24. Beer, S. (1980). Preface. In H. Maturana & F. Varela, *Autopoiesis and cognition*. Dordrecht, Holland: D. Reidel. [↵](#)
25. Selvini-Palazzoli, M., Boscolo, L., Cecchin, G., Sc Prata, G. (1978). *Paradox and counter-paradox*. New York: Jason Aronson. [↵](#)
26. Selvini-Palazzoli, M., Boscolo, L., Cecchin, G., 6c Prata, G. Hypothesizing-circularityneutrality: Three guidelines for the conductor of the session, *Family Process*, 19, 3—12, 1980 [↵](#)
27. Boscolo, L., Cecchin, G., Hoffman, L., & Penn, P. *Consulting with human systems*. New York: Basic Books, in press.
- Στα ελληνικά: Boscolo, L., Cecchin, G., Hoffman, L., & Penn, P. (2007). *Η Συστημική οικογενειακή θεραπεία του Μιλάνου. Συζητήσεις για τη θεωρία και την πρακτική*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press. [↵](#)
28. Lane, G., & Russell, T. (November 1984). Circular replication: A systemic intervention. Paper presented at The Fourth Annual Symposium on Family Therapy at the University of Tennessee, Knoxville, Tennessee. [↵](#)
29. Penn, P., & Sheinberg, M. A systemic model for consultation. In L. Wynne (Ed.), *Consultations*, in press. [↵](#)
30. Watzlawick, P. (1984). *The invented reality*. New York: W. W. Norton, . [↵](#)
31. Berger, T., & Luckman, P. (1966). *The social construction of reality*. New York: Doubleday. [↵](#)
32. Hewstone, M. (1983). *Attribution theory: Social and functional extensions*. Oxford: Blackwell. [↵](#)
33. Howe, G. (November 1984). Changing the family mind. Paper presented at The Fourth Annual Symposium on Family Therapy at the University of Tennessee, Knoxville. [↵](#)
34. Fisch, R., Weakland, J., & Segal, L. (1982). *The tactics of change*. San Francisco: Jossey-Bass. [↵](#)
35. Penn, P. (1985). Feed-forward: Future questions, future maps. *Family Process*, 24, 299-311. [↵](#)
36. Miller, J. (1978). *Living systems*. New York: McGraw-Hill. [↵](#)

37. Varela, F. (1976). Not one, not two: Position paper for the Mind-Body Conference. *Co-Evolution Quarterly*, 62-67. [↵](#)